Citation:

Szulc, A. (2021). O leksykalnej wariantowości cerkiewnosłowiańskich redakcji psalterzowych ciąg dalszy: Tłumaczenia gr. ἡ συναγωγὴ, τὸ συνέδριον i ἡ συστροφή. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 56, Article 2001. <https://doi.org/10.11649/sfps.2001>

Szulc, A. (2021). O leksykalnej wariantowości cerkiewnosłowiańskich redakcji psalterzowych ciąg dalszy: Tłumaczenia gr. ἡ συναγωγὴ, τὸ συνέδριον i ἡ συστροφή. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 56, Article 2001. <https://doi.org/10.11649/sfps.2001>

Arleta Szulc
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

O leksykalnej wariantowości cerkiewnosłowiańskich redakcji psalterzowych ciąg dalszy. Tłumaczenia gr. ἡ συναγωγὴ, τὸ συνέδριον i ἡ συστροφή

Wprowadzenie

Niniejsze opracowanie poświęcone jest zapowiadanemu we wcześniejszym artykule (zob. Szulc, 2018a, s. 296, przyp. 21) omówieniu kwestii przekładu gr. ἡ συναγωγὴ w cs. redakcjach Księgi Psalmów. Obok odpowiedników ἡ συναγωγὴ rozpatruje się odpowiedniki τὸ συνέδριον i ἡ συστροφή. Czyni się także niezbędne odniesienia do przedstawionej we wskazanym artykule (Szulc, 2018a, ss. 296–298) charakterystyki użyc śłowiańskich leksemów tłumaczących zbieżne semantycznie z ἡ συναγωγὴ słowo ἡ ἐκκλησία¹.

¹ Poddane zestawieniom słownictwo greckie i (staro-)(cerkiewno)słowiańskie opracowane zostało z wykorzystaniem takich pozycji leksykograficznych, jak: Jurewicz, 2000–2001;

Scs. i cs. ekwiwalenty analizowanych słów greckich wyekscerpowano z psalterzy-reprezentantów 6 redakcji. Ich wykaz zamieszczono na końcu spisu literatury².

Równoległe fragmenty scs. i cs. psalterzowych tekstów porównawczych zestawiono z odpowiednimi fragmentami greckiego wzorca wg wyd. Rahlfs, 2006.

Przy identyfikacji miejsc wystąpień analizowanego słownictwa greckiego posłużono się elektroniczną bazą Kata Biblon [Kata Biblon, b.d. (Strong w LXX i NT; Occurrences in the LXX)] oraz odpowiednimi hasłami w: Гильтебрандт, 1898/1993 [*Указатель греко-славяно-латино-русский къ «Справочному и объяснительному словарю къ Псалтири» Петра Гильтебрандта*, hasła: ἡ ἐκκλησία (s. 478), ἡ συναγωγή (s. 536), τό συνέδριον (s. 537), ἡ συστροφή (s. 538)].

Kurz i in., 1958–1997; Popowski, 1995; Skok, 1971–1973; Strong, 2015; Георгиев i in., 1971–2017; Гильтебрандт, 1898/1993; Дьяченко, 1900/1998; Иванова-Мирчева, 1999–2009; Фасмер, 1987; Цейтлин i in., 1994.

² Posłużono się redakcyjną klasyfikacją znaną przede wszystkim z publikacji C. M. MacRobert (zob. np. 1990, 1993, 1998, 2005) oraz F. Thomsona (por. np. 1998), zarzucając klasyfikacje starsze, zob. np. Карачорова, 1985, ss. 34–38; Погорелов, 1901, ss. XXXIV–XXXVII; Чешко, 1981, ss. 79–85, 1982, ss. 60–93, 1988, ss. 217–230. Odnosnie do wykorzystywanej bazy porównawczej zob. Szulc, np. 2018b, s. 2, przyp. 5. XI-w. Psalterz synajski (S.) jest reprezentantem redakcji archaicznej albo południowosłowiańskiej, tzw. pierwszej, por. np. MacRobert, 1998, ss. 921–942; Thomson, 1998, ss. 803–808. XIII-w. Psalterz boloński (B.) reprezentuje redakcję komentarzy Hezychiusza, przypisywanych Atanazemu Aleksandryjskiemu, i zaliczany jest, przynajmniej we wcześniejszych podziałach, do redakcji archaicznej (południowosłowiańskiej albo pierwotnej, z którą łączy go wyraźna współzależność), por. MacRobert, 1998, ss. 922–923, 928; Карачорова, 1985, ss. 28–29; Погорелов, 1901, ss. IX–XI i in.; zob. także o tzw. толковых псалтырях, np. w Szulc, 2000, ss. 18–20. Psalterz serbski (Sr.), z I poł. XIII w., należy do mieszanej redakcji archaiczno-ruskiej, zgodnie z klasyfikacją C. M. MacRobert (1993, s. 282). XIII-w. Psalterz ruski (F.) jest reprezentantem redakcji wschodniobułgarskiej bądź ruskiej, wg podziału Pogoriełowa i in. (MacRobert, 1998, s. 923; Карачорова, 1985, s. 32; Погорелов, 1901, ss. XXX–XXXIV), zwanej też drugą, por. MacRobert, 1998, s. 923; Thomson, 1998, ss. 810–815; zob. także na temat danej redakcji: Szulc, 2013, s. 145; 2014, s. 279, przyp. 10; o problemach identyfikacyjnych związanych z psalterzową redakcją wschodniobułgarską – presławską, zob. np. MacRobert, 2005, ss. 39–46. XIV-w. Psalterz norowski (N.) stanowi redakcję norowską, por. MacRobert, 1998, s. 923, nazywaną też czwartą, por. Thomson, 1998, ss. 820–822. Psalterz Tomicza (T.), z XIV w., zalicza się do redakcji atońskiej, nazywanej też redakcją trzecią, por. MacRobert, 1998, s. 923, bądź trzecią/atońską recenzją, por. Thomson, 1998, ss. 815–820. XV-w. Psalterz metropolity Cypriana (C.) reprezentuje redakcję cyprianowską, nazywaną również piątą/cyprianowską rewizją, por. Thomson, 1998, ss. 823–825, a przez C. M. MacRobert zaliczany jest do psalterzy redakcji czwartej, por. MacRobert, 1998, s. 928.

Odpowiadające im leksemy (s)cs. ustalono przy pomocy: Северьянов, 1922/1954 [*Словарь*, hasła: **сѣньмище** (s. 366), **сѣньмъ** (s. 366), **црькты** (s. 388)], Mareš, 1997 [*Index Verborum*, hasło: **црькты** (s. 198)], a także Гильтебрандт, 1898/1993 [*Указатель...*, hasła: **соборъ** (s. 363), **сонмище** (s. 368), **сонмъ** (s. 368), **церковь** (s. 432)].

Wykorzystano również konkordancję biblijną: Flis, 1996 [hasła: *Zgraja* (s. 1881), *Zgromadzenie* (s. 1882)].

Analizę przeprowadzono pod kątem semantycznym i ilościowym. Skoncentrowano się tak na różnicach, jak i na podobieństwach użyć rozważanego słownictwa.

Ἡ συναγωγή i ἡ ἐκκλησία

Συναγωγή według *Grecko-polskiego słownika Stronga* (Strong, 2015, ss. 734–735) oznacza: ‘złączenie, zebranie, ściągnięcie’; ‘(ogólnie) gromadzenie się ludzi razem, zgromadzenie ludzi’; ‘synagoge’ jako: ‘zgromadzenie Żydów zebrane na modlitwach oraz słuchaniu czytań i interpretacji Pisma’³, też (czasami) ‘zgromadzenie chrześcijan pochodzenia żydowskiego zebranych w celach religijnych’, a także ‘budynki, w których odbywają się te uroczyste zgromadzenia Żydów’⁴. Podobnie w *Wielkim słowniku grecko-polskim Nowego Testamentu* (Popowski, 1995, ss. 579–580) συναγωγή to: ‘miejsce zebrań, zgromadzeń; synagoga jako dom modlitwy Żydów’ (również ‘miejsce liturgicznych zebrań chrześcijan’) bądź ‘zebranie, zgromadzenie’; ‘synagoga jako społeczność Żydów, związanych z danym domem modlitwy’ albo ‘modlitewne zebranie Żydów’⁵.

Ἐκκλησία odnoszone jest do ‘zgromadzenia obywateli wezwanych ze swoich domów do jakiegoś miejsca publicznego’, tj. do: ‘zgromadzenia ludzi zebranych

³ „[Z]gromadzenia tego rodzaju odbywały się co szabat i w każde święto, a później również w drugi i piąty dzień tygodnia” (Strong, 2015, s. 735).

⁴ „Jak się wydaje, synagogi wywodzą się z okresu niewoli babilońskiej. W czasach Jezusa i Apostołów w każdym mieście – i to nie tylko w Palestynie, ale i w miastach nieżydowskich – jeśli posiadało ono znacznější społeczność żydowską, znajdowała się przynajmniej jedna synagoga, w większych miastach było ich kilka. Wykorzystywano je także do przeprowadzania spraw sądowych i wymierzania kar” (Strong, 2015, s. 735).

⁵ W Ap 2:9; 3:9 odnajdujemy zestawienie συναγωγή τοῦ σατανᾶ ‘synagoga szatana’, odnoszące się do Żydów wrogo nastawionych do chrześcijan (zob. Popowski, 1995, s. 580, hasło: συναγωγή, pkt 3).

w publicznym miejscu obrad w celu naradzenia się nad czymś; 'zgromadzenia Izraelitów'; 'każdego zgromadzenia bądź tłumu ludzi zebranych przypadkowo, zbiegowiska', w sensie chrześcijańskim zaś do: 'zgromadzenia chrześcijan zebranych w celu wielbienia Boga na spotkaniu o charakterze religijnym'; 'społeczności ludu, który odpowiedział na Boże wezwanie'; 'ogółu uczniów Pana, którzy choć rozproszeni po całej ziemi, tworzą Jego żywe Ciało – Kościół'; 'Oblubienicy Chrystusa, czyli tej grupy ludzi, którzy złożyli w Nim swoje zaufanie, niezależnie od tego, czy są na ziemi czy w Niebiosach' (zob. Strong, 2015, s. 239). W *Wielkim słowniku grecko-polskim Nowego Testamentu* przez ἐκκλησία oznacza się ('społeczność') wywołanych, ('społeczność') wezwanych; 'zebranie, zgromadzenie' ('świeckie zgromadzenie ludzi'; 'społeczność Izraelitów w aspekcie religijnym'; 'społeczność chrześcijan'); 'Kościół' ('kościelne zebranie, spotkanie'; 'społeczność zebranych'; 'całą społeczność chrześcijan w danej miejscowości, tj. Kościół lokalny, zgromadzenie'; 'Kościół domowy, tj. kościół związany z czymś domem'; 'Kościół powszechny lub lokalny, określany jako *Kościół: Boga / Boży / Chrystusa / Chrystusowy / w Chrystusie / w Bogu Ojcu i Panu Jezusie Chrystusie / (byłych) pogan/świętych/pierworodnych zapisanych w niebiosach*' (zob. Popowski, 1995, s. 183).

Z przytoczonej semantycznej charakterystyki συναγωγή i ἐκκλησία przebija się ich przynajmniej częściowe podobieństwo⁶.

⁶ Oba oznaczają jakieś 'zgromadzenie'. *Słownik symboliki biblijnej* (Ryken i in., 1998) zawiera dwa hasła odnoszące się do dwóch wyrazistych zgromadzeń z kart Pisma Świętego: Zgromadzenie ludu i Zgromadzenie Boże. „Zgromadzenie ludu” występuje tu np. jako: 'główny świadek dowodzenia istnienia i mocy Boga', 'ważne miejsce kultu', 'wspólnota połączona wspólną wiarą', 'zgromadzenie o charakterze prawnym, zwykle okazjonalne i, z konieczności, zwoływane ad hoc, odbywające się na rynku, ulicy, przy studni bądź u bram miasta'. „Narracja biblijna rozpoczyna się od pary ludzi żyjących w ogrodzie, kończy zaś największym ze wszystkich zgromadzeń – licznym gromem odkupionych, którzy będą żyli już na wieki bezpiecznie w niebie, przedstawionym jako zgromadzenie nieustannie wielbiące Boga” (por. Ryken i in., 1998, ss. 1170–1171, hasło: Zgromadzenie ludu). „Boże zgromadzenie” to 'niebieski odpowiednik instytucji społecznej (starszych miasta zasiadających w bramach)', 'ciało doradcze, zgromadzenie sprawiedliwych, którego opinii słucha Najwyższy'. W kontekście wojny „Boże zgromadzenie” rozumiane jest jako 'zastępy/wojska niebieskie, idące na wojnę pod wodzą Pana Zastępów'. „Boże zgromadzenie” jest również 'organem sędziownictwa, zgromadzeniem sędziów, nie zawsze wydających sprawiedliwe wyroki' (por. Ryken i in., 1998, s. 1167, hasło: Zgromadzenie Boże [Boże zgromadzenie i kontekst kulturowy]). „Jest oczywiste, że Biblia nie uważa bogów wchodzących w skład Bożego zgromadzenia za równych Jahwe [...]. Chociaż narody sąsiadujące z Izraelem uważały swych bogów za bóstwa, w późniejszym judaizmie byli oni utożsamiani z wysokiej rangi aniołami. Zgodnie z takim podejściem Septuaginta (LXX) często tłumaczy wyrażenie «synowie Boży» lub nawet «bogowie» jako «aniołowie»

Fragmety werseŧów Psalmów, w których występuje ἐκκλησία⁷ (odnotowano ich 10) mówią o:

- ‘zgromadzeniu/zgromadzeniach (sławiących Pana)’, por.

Ps 22[21]:23 – „Będe rozgłaszał Twe imię wśród moich braci, pieśnią będę Cię wysławiał na zgromadzeniu”⁸ (BT: „pośród zgromadzenia”, H-PST: „pośrodku zgromadzenia”),

Ps 26[25]:12 – „będę Cię, Panie, wysławiał na zgromadzeniach” (H-PST: „w zgromadzeniach”),

Ps 68[67]:27 – „Błogosławcie Pana na zgromadzeniach, Pana – już od źródeł Izraela” (BT: „Na świętych zgromadzeniach błogosławcie Boga, Pana – wy zrodzeni z Izraela!”¹⁰),

- ‘wielkim zgromadzeniu’, por.

Ps 22[21]:26 – „Moje wysławianie na wielkim zgromadzeniu (BT: „w wielkim zgromadzeniu”, H-PST: „w zgromadzeniu licznym”) od Ciebie pochodzi”,

Ps 35[34]:18 – „Będe Cię, Panie, wysławiał na wielkim zgromadzeniu (BT: „w wielkim zgromadzeniu”, H-PST: „pośród zgromadzenia licznego”),

(Pwt 32, 8; Ps 8, 5; 138, 1 [LXX 137, 1]). Nowy Testament często podąża za przekładem LXX, więc słowa «uczyniłeś go niewiele mniejszym od Boga [BT: «istot niebieskich»]» (lub «bogów», Ps 8, 5) zamienia na: «mało co mniejszym uczyniłeś go od aniołów» (Hbr 2, 7)” (por. Ryken i in., 1998, ss. 1167–1168, hasło: Zgromadzenie Boże [Zgromadzenie bogów i aniołów]). „Te niebieskie zgromadzenia są ściśle związane z przeznaczeniem ziemi i jej mieszkańców oraz ze światem duchowym. W Księdze Apokalipsy, podobnie jak w ST, wydarzenia, jakie następują podczas zgromadzenia w niebie, wywierają wielki wpływ na bieg zdarzeń we wszechświecie” (Ryken i in., 1998, s. 1169, hasło: Zgromadzenie Boże [Boże zgromadzenie w Nowym Testamencie]).

⁷ Psalterzowemu ἐκκλησία (w LXX) w BH odpowiada qāhāl ‘zgromadzenie, grupa, grono’ (zob. Strong, 2017, s. 946, kod hasłowy: H6951; por. też informacje o danym słowie w: Koehler i in., 2008, t. 2, ss. 148–149, kod hasłowy: 8081) bądź maqḥēl ‘zgromadzenie, chór’ (zob. Strong, 2017, s. 641, kod hasłowy: H4721; por. też informacje o danym słowie w: Koehler i in., 2008, t. 1, s. 589, kod hasłowy: 5456).

⁸ Tłumaczenia fragmentów psalmów na język polski podaje się za ks. prof. R. Popowskim (zob. Popowski, 2014, 2017); dodatkowo zwraca się uwagę na tłumaczenia minimalnych kontekstów z rozważanymi słowami greckimi w Biblii Tysiąclecia (BT, 1980) oraz w Hebrajsko-polskim Starym Testamencie (H-PST, 2009).

⁹ „Liturgicznych w świątyni”, zob. przyp. 26, 12 w: BT, 1980, s. 590.

¹⁰ Chodzi o zgromadzenie w świątyni jerozolimskiej; do niej zmierza opisana w w. 25–28 procesja obrzędowa, związana ze wspomnieniem wprowadzenia arki do świątyni, por. BT, 1980, s. 629, przyp. 68, 25–28.

będę Cię wielbił wśród liczego ludu” (H-PST: „pośród ludu mocnego obym chwalił Ciebie”),

Ps 40[39]:10 – „I głosiłem sprawiedliwość na wielkim zgromadzeniu” (BT: „w wielkim zgromadzeniu”, H-PST: „na zgromadzeniu licznym”),

- ‘zgromadzeniu świętych’, por.

Ps 149:1 – „Zaśpiewajcie Panu pieśń nową, niech Jego wysławianie rozbrzmiewa na zgromadzeniu świętych” (BT: „w zgromadzeniu świętych”, H-PST: „w świątyni wiernych”)¹¹,

- ‘zgromadzeniu (Tobie) poświęconych’, por.

Ps 89[88]:6 – „Twoje cudowne dzieła, Panie, będą wysławiać niebiosy, a Twoją troskliwość – na zgromadzeniach Tobie poświęconych” (BT: „w radzie świętych”, H-PST: „w zgromadzeniu świętych”)¹²,

- ‘zgromadzeniu ludu’, por.

Ps 107[106]:32 – „Niech Go wywyższają na zgromadzeniu ludu, niech na posiedzeniu starszyny wysławiają Go” (BT: „w zgromadzeniu ludu i na radzie starców”, H-PST: „w zgromadzeniu ludu i na posiedzeniu starców”),

- ‘zgromadzeniu ludzi zepsutych’, por.

Ps 26[25]:5 – „Gardzę zgromadzeniem ludzi zepsutych, nie będę przebywał w towarzystwie bezbożnych” (BT: „Nie cierpię zgromadzenia złoczyńców”, H-PST: „Znienawidziłem zgromadzenie złoczyńców”).

Συναγωγή¹³ w Psalmach występuje w kontekstach, w których mowa przede wszystkim o:

¹¹ O Izraelitach, por. w. 2: „Niech Izrael się raduje swoim Stworzycielem, niech cieszą się swoim Królem synowie Syjonu”; „Postaci występujące w psalmie określane są – w hebrajskim oryginale hymnu – za pomocą dwóch pojęć typowych dla duchowości Starego Testamentu. Przede wszystkim zostają one trzykrotnie nazwane chasidim (w. 1, 5, 9), to znaczy «święci, wierni», ci, którzy odpowiadają wiernością i miłością (héśed) na ojcowską miłość Pana” (JPII/BXVI, 2006, s. 471 [Komentarz Jana Pawła II do Ps 149,1–6]).

¹² Ci ‘poświęceni (Panu)’/‘święci’ to członkowie narodu wybranego.

¹³ Psalterzowemu συναγωγή (w LXX) w BH odpowiada: ‘edāh ‘zgromadzenie, zebranie’ (zob. Strong, 2017, s. 777, kod hasłowy: H5712; por. też informacje o danym słowie w: Koehler i in., 2008, t. 1, s. 739, kod hasłowy: 6650), ‘am ‘naród, lud’, ‘pobratymiec, krewniak, członek tego samego ludu’ (zob. Strong, 2017, s. 814, kod hasłowy: H5971; por. też informacje o danym słowie

- ‘wielkim zgromadzeniu’, por.

Ps 40[39]:11 – „Nie ukrywam przed wielkim zgromadzeniem (H-PST: „na zgromadzeniu licznym”) Twego miłosierdzia ani Twojej troski”,

- ‘całym zgromadzeniu ludu’, por.

Ps 62[61]:9 – „Zaufajcie Bogu, całe zgromadzenie ludu” (BT: „narodzie”, H-PST: „narodzie”),

- ‘Twoim zgromadzeniu’, por.

Ps 74[73]:2 – „Przypomnij sobie o Twoim zgromadzeniu, które na samym początku nabyłeś” (BT: „Pomnij na Twoją społeczność, którą dawno nabyłeś”, H-PST: „Pamiętaj o zgromadzeniu Twoim, (które) nabyłeś dawno”),

- ‘zgromadzeniu’, por.

Ps 111[110]:1 – „Chcę Cię, Panie, wysławiać całym sercem swoim na radzie sprawiedliwych i na zgromadzeniu” (BT: „w radzie sprawiedliwych i na zgromadzeniu”, H-PST: „w zebraniu prawych i (na) zgromadzeniu”,

- ‘gromadach ludów’, por.

Ps 7:8 – „Gdy gromady ludów (BT: „gromada narodów”, H-PST: „zgromadzenie ludów”) Cię otoczą, Ty wzniesiesz się wysoko nad nimi”,

- ‘zebraniu sędziów’, por.

Ps 82[81]:1 – „Bóg powstał na zebraniu sędziów¹⁴; sędziów sędzi, stając wśród nich” (BT: „Bóg powstaje w zgromadzeniu bogów, pośrodku

w: Koehler i in., 2008, t. 1, ss. 781–782, kod hasłowy: 6913), sód ‘potajemna rada, narada, porada, zgromadzenie, rada mędrców, krąg przyjaciół, zebranie, towarzystwo’ (zob. Strong, 2017, s. 744, kod hasłowy: H5475; por. też informacje o danym słowie w: Koehler i in., 2008, t. 1, s. 699, kod hasłowy: 6345), a także, jednorazowo, w Ps 40[39]:11 (tak jak ἐκκλησία w Ps 40[39]:10) qāhāl (na temat qāhāl, zob. przyp. 7).

¹⁴ „Ściśle według Septuaginty powinno być nie «sędziów», lecz «bogów». Kiedy w Egipcie powstawał przekład Septuaginty, na dworze panującej tam dynastii Ptolemeuszy używano rzeczownika «bóg» jako honorowego tytułu władcy. Podobnie zresztą było wcześniej na dworze faraonów i w innych królestwach starożytnego świata. O zastosowaniu tego epitetu także do sędziów zob. np. Wj 21, 6. Dla uniknięcia niewłaściwego zrozumienia tekstu, zwłaszcza przy słuchaniu, tłumacz polski zmienił «bogów» na «sędziów»” (Popowski, 2017, s. 775, przyp. 3). Por. Wj 21:6: „jego pan zaprowadzi go przed tron sędziego” – „ściśle jest tutaj wyrażenie «przed tron (lub: trybunał) Boga». Ale w Egipcie rzeczownik «bóg» używany był również jako tytuł królewski. Oznaczano też nim tych, którzy sprawowali sądy. Zob. podobne użycie

bogów sąd odbywa”, H-PST: „Bóg powstaje pośród zgromadzenia bogów pośrodku Bóg będzie sądził”).

Odnosi się więc zwłaszcza do narodu wybranego – Izraela, a poza tym do wszystkich narodów uznających jego Boga oraz do niebiańskiego otoczenia Jahwe. W pozostałych psalmach συναγωγῆς, jako ‘zgromadzenie’, ‘zgraja’, ‘stado’, poświadczane jest w zestawieniach wskazujących na nieprzyjaciół/wrogów Izraela i jego Boga bądź, ogólnie, ludzi występnych, por.

Ps 16[15]:4 – „Nie będę brał udziału w ich zgromadzeniach¹⁵, zbierających się dla przelewu krwi”¹⁶,

Ps 22[21]:17 – „otoczyła mnie zgraja złoczyńców” (H-PST: „zgromadzenie źle postępujących”),

Ps 68[67]:31 – „Skarcć dziką zwierzynę wychodzącą z trzcin, niech ukarane zostanie to stado byków z jałowicami ludów” (BT: „stada bawołów, z cielcami narodów”, H-PST: „zgromadzenie byków, cielców narodów”)¹⁷,

Ps 86[85]:14 – „Boże, przestępcy występują przeciw mnie, zgraja mocnych (BT: „zgraja gwałtowników”, H-PST: „zgromadzenie bezczelnych”) nastaje na me życie”,

tego słowa w Ps 82, 1. W czasie wędrówki Izraelitów z Egiptu do Kanaanu sądy sprawował najpierw sam Mojżesz, a potem wyznaczeni mężczyźni (zob. 18, 13nn)” (Popowski, 2017, s. 93, przyp. 3). „W wizji prorockiej objawia się Bóg w otoczeniu dworu niebieskiego (8, 6; 29 [28], 1; 58 [57], 2; 89 [88], 6, 8), określanego mianem «bogów», «synów Bożych» lub «istot niebieskich». Podobnymi tytułami określani są dostojnicy i sędziowie (por. przypis do 58 [57], 2)” (BT, 1980, s. 646, przyp. 82, 1). Por. Ps 58[57]:2 (wg BT) – „Wielmoże, czy rzetelnie wydajecie wyroki?” – „Dosł.: «bogowie» (por. 82 [81], 1). Sędziowie i inni zwierzchnicy zastępują samego Boga. Możliwa jest też ironiczna aluzja do kananejskiej mitologii przekazywania władzy sądowniczej pomniejszym bóstwom, sprawującym tę funkcję nagannie. Nadużycia sędziów piętnują często prorocy: Iz 1, 23; 5, 23; Jr 5, 27–29; Am 5, 7; Mi 3, 11” (BT, 1980, s. 620, przyp. 58, 2).

¹⁵ W paralelnym fragmencie psalmu w BT i H-PST brak odpowiedniego słowa oznaczającego ‘zgromadzenie’.

¹⁶ Mowa o postępujących wbrew prawu Bożemu, por. Popowski, 2017, s. 729, przyp. 3. Zostali tu oni przeciwstawieni świętym z w. 3, a świętymi, jak już sygnalizowano wyżej, w psalmach nazywa się wszystkich Izraelitów, poświęconych Bogu i spełniających Jego nakazy, zob. Popowski, 2017, s. 729, przyp. 2.

¹⁷ „Tekst skażony, tłum. przypuszczalne. Zwierzęta symbolizują potęgę Egiptu (por. Ez 29, 2n; Jr 46, 20n) wraz z poddanymi mu narodami” (BT, 1980, s. 629, przyp. 68, 31). Zob. także Popowski, 2017, s. 763, przyp. 6: „Określenie podane w tym stychu odnosi się, według egzegetów, do Egiptu”.

Pś 106[105]:17–18 – „Rozwarła się ziemia i wchłonięła Datana, ukryła w sobie zgraję Abirama¹⁸ (H-PST: „zgromadzenie Abirama”). Rozszalał się ogień w ich zgromadzeniu” (BT: „przeciw ich zgrai”, H-PST: „przeciwnie do zgromadzenia ich”).

W porównywanych psalterzach (s)cs. jedynym odpowiednikiem ἐκκλησία jest **црькы**. Nigdy, w żadnym z nich, nie zastępuje go bliski mu **храмъ** (por. Ps: 22[21]:23, 22[21]:26, 26[25]:5, 26[25]:12, 35[34]:18, 40[39]:10, 68[67]:27, 89[88]:6, 107[106]:32, 149:1)¹⁹. **црькы** na miejscu ἐκκλησία odnotowano 10 razy w B., F., N., T. oraz C., 9 razy w S. i 7 razy w Sr.²⁰ Przez **црькы** cs. redakcje psalterzowe, oprócz norowskiej, regularnie i konsekwentnie tłumaczą także gr. ναός. Nie różnicują więc, jak N.²¹, znaczeń: ‘świątynia, przybytek Boski w niebie i na ziemi, budynek świątynny’ (= ναός) i ‘wspólnota wiernych z Bogiem, zgromadzenie wiernych, Kościół’ (= ἐκκλησία).

Mimo zachodzącej między ἐκκλησία i συναγωγή bliskości znaczeniowej są one w porównywanych (s)cs. zabytkach psalterzowych tłumaczone odmiennie. Nigdy na miejscu συναγωγή nie używa się **црькы**.

W rozpatrzonych kontekstach zestawione ze sobą psalterze scs. i cs. oddają gr. συναγωγή:

- (1) w większości wypadków (11 razy) ochrydzkim **сѣньмъ** i wyjątkowo (1 raz) presławskim **сѣньмице**²² (S., B., N.),

¹⁸ Abiram razem z Korachem i Datanem zbuntował się przeciw Mojżeszowi. „Ten bluźnierczy spisek miał dwa cele. Lewita Korach występuje przeciw monopolowi Aarona w służbie kapłańskiej [...]. Datan i Abiram krytykują Mojżesza za apodyktyczność i niezrealizowanie obietnicy wprowadzenia Izraelitów do Ziemi Obiecanej [...]. Ich atak jest wymierzony przeciw Bogu [...] i Bóg jest tym, który stłumi ich bunt” (Alexander & Alexander, 1997, s. 189 [16: Bunt Koracha, Datana i Abirama], 662 [Indeks osobowy, hasło: Abiram]).

¹⁹ Zob. Tabela 3, w: Szulc, 2018a, s. 296. Zob. także wykaz fragmentów kontekstów zawierających **црькы**, jako stały ekwiwalent gr. ἐκκλησία, poświadczonych w porównywanych reprezentantach cs. redakcji Psalterza, w: Szulc, 2018a, ss. 297–298.

²⁰ Zob. Tabela 4, w: Szulc, 2018a, s. 296.

²¹ Redakcja norowska rozdzieliła znaczenia ναός i ἐκκλησία, pierwszy tłumacząc przez **храмъ**, a drugi przez **црькы**. **црькы** na miejscu ναός pojawia się w N. wyjątkowo, w tych kontekstach, w których ‘świątynia’ może być utożsamiona, na wzór Nowego Testamentu, ze ‘wspólnotą wiernych’, ‘ludem Bożym’, tj. wówczas, gdy znaczenie ναός zbliża się do znaczenia ἐκκλησία, por. Szulc, 2018a, s. 298.

²² Formacje słowotwórcze na **-ице** wskazuje się jako charakterystyczne dla tekstów wschodniobułgarskich, por. np. Иванова-Мирчева, 1977, s. 45; zob. też Szulc, 2000, s. 35 oraz Szulc, 2001, s. 106, przyp. 18.

- (2) w większości wypadków (10 razy) przez **сѣньмѣ** i wyjątkowo (po 1 razie) przez presławskie **сѣньмище** lub **сѣборѣ**²³ (T., C.),
- (3) przez **сѣньмѣ** lub **сѣборѣ** (po 4 razy) bądź jednorazowo przez **сѣньмище** (Sr.),
- (4) w większości wypadków (łącznie 11 razy) przez **сѣборѣ** (9 razy) lub, w nowym graficzno-fonetycznym wariantcie, przez **зборѣ** (2 razy) i wyjątkowo (1 raz) przez **сѣньмѣ** (F.).

Por. zestawienia w tabelach 1 i 2.

Tabela 1. (S)cs. odpowiedniki gr. συναγωγή w porównywanych psalterzach
(**сн** oznacza **сѣньмѣ**, **снм** – **сѣньмище**, **сб** – **сѣборѣ**, **зб** – **зборѣ**)

Ps	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
7:8	сн	сн	-	сн	сн	сн	сн
16[15]:4	сн	сн	-	сб	сн	сб	сб
22[21]:17	сн	сн	-	сб	сн	сн	сн
40[39]:11	сн	сн	сн	сб	сн	сн	сн
62[61]:9	сн	сн	сб	сб	сн	сн	сн
68[67]:31	сн	сн	сб	сб	сн	сн	сн
74[73]:2	сн	сн	сн	сб	сн	сн	сн
82[81]:1	сн	сн	сб	зб	сн	сн	сн
86[85]:14	сн	сн	сб	сб	сн	сн	сн
106[105]:17	снм	снм	снм	сб	снм	снм	снм
106[105]:18	сн	сн	сн	сб	сн	сн	сн
111[110]:1	сн	сн	сн	зб	сн	сн	сн

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Liczby wystąpień poszczególnych (s)cs. odpowiedników gr. συναγωγή w porównywanych psalterzach

	S.	B.	Sr.	F.	N.	T.	C.
сѣньмѣ	11	11	4	1	11	10	10
сѣньмище	1	1	1	0	1	1	1
сѣборѣ/зборѣ	0	0	4	11	0	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie tabeli 1.

²³ O zastąpieniu **сѣньмѣ** przez **сѣборѣ** w drugiej redakcji Psalterza i innych charakterystycznych zmianach leksykalnych zob. np. Thomson, 1998, ss. 810–815.

Niżej przytoczono fragmenty psalmów zawierające leksemy **сѣньмѣ**, **сѣньмище** i **сѣборѣ/зборѣ** na miejscu gr. συναγωγή, poświadczone w porównywanych reprezentantach cs. redakcji Psalterza:

Ps 7:8 – и сѣне[ь]мѣ людеи[-ии] обидетъ тѣя²⁴ [w Sr. brak fragmentu psalmu], gr. [...] συναγωγὴ λαῶν [...]

Ps 16[15]:4 – не сѣверж сѣне[ь]мѣ [сѣнмы N.; сѣора F.; сѣборы T., C.] ихъ отъ крѣвты [крѣве B.; крови F.; крѣвини N., T., C.] [w Sr. brak fragmentu psalmu], gr. [...] τὰς συναγωγὰς αὐτῶν [...]

Ps 22[21]:17 – и (– N., T., C.) сѣне[ь]мѣ [сѣборѣ F.] зѣлобѣвты(и)хъ [лжжав-ноушциихъ N.; лжжавыхъ T., C.] оубѣ [одрѣжашъ T., C.] мѣ [w Sr. brak fragmentu psalmu], gr. συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με

Ps 40[39]:11 – отъ со[ъ, ь]нѣма [сѣора F.] мѣнога, gr. ἀπὸ συναγωγῆς πολλῆς

Ps 62[61]:9 – надѣйте сѣ [оупованте N., C.] (на) нѣ въ[е, ѣ]сѣ[ь] сѣне[ь]мѣ [сѣорѣ Sr., F.] людѣ [людие B.; люден Sr.; люди F., N., C.; людѣ T.], gr. [...] πᾶσα συναγωγὴ λαοῦ

Ps 68[67]:31 – сѣне[ь]мѣ [сѣборѣ Sr., F.] ю[оу]не[ь]цѣ [юницемѣ N.] въ[о] ю[оу]не(и)цахъ людскы(и)хъ [w S. brak fragmentu psalmu], gr. ἡ συναγωγὴ τῶν ταύρων ἐν ταῖς δαμάλεσιν τῶν λαῶν

Ps 74[73]:2 – помѣ[а, е]ни сѣне[ъ, ь]мѣ [сѣборѣ F.] твои ѿже [ѿже F.] сѣтѣжа ѿспрѣва [ѿ начала N.], gr. [...] τῆς συναγωγῆς σου [...]

Ps 82[81]:1 – бѣ сѣта [вѣста F.] въ со[ъ]нѣмѣ [сѣборѣ Sr.; зборѣ F.] бѣ [бгѣ Sr., F.; богвѣ N., T., C.], gr. [...] ἐν συναγωγῇ θεῶν

Ps 86[85]:14 – ѿ сѣне[ь]мѣ [сѣборѣ Sr., F.] крѣпѣкы(и)хъ [дрѣжавныхъ C.] възиска [възѣи]скашъ B., Sr., F., N., T., C.] дѣша мо(е)ѣ, gr. καὶ συναγωγὴ κραταιῶν ἐζήτησαν τὴν ψυχὴν μου

Ps 106[105]:17 – и покрѣ [покриѣ Sr.; сѣпокры N.] на [въ B.] сѣнѣмищи [сѣнмищихъ Sr.; сѣорѣ F.] авирона, gr. καὶ ἐκάλυψεν ἐπὶ τὴν συναγωγὴν Αβιρων

Ps 106[105]:18 – и (– N.) раж(д)(е)ж(д)е (+ же B.) сѣ [разгорѣ N.] огнѣ въ[ъ] со[ъ, ь]нѣмѣ [зборѣ F.] ихъ, gr. καὶ ἐξεκαύθη πῦρ ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν

²⁴ Cytaty psalmowe podaje się w zapisie wg S., warianty leksykalne i gramatyczne zaś – wg najstarszego z porównywanych psalterzy cs., w którym dany wariant został odnotowany; generalnie nie uwzględnia się różnic graficzno-fonetycznych.

Ps 111[110]:1 – ĩ (+ вѣ B., Sr., F.) со[ѣ]нѣмѣ [сѣнѣхъ Sr.; сѣнма C.; зворѣ F.]
вѣлѣ[(ѣ)а] [вѣлика F., N.] дѣла гѣѣ[ѣ, ѣ], gr. [...] συναγωγῇ [...].

Τό συνέδριον, ἡ συστροφή

Gr. συνέδριον oznacza: ‘każde zgromadzenie, zwłaszcza urzędników, sędziów, ambasadorów, obradujące w celu powzięcia postanowienia lub wydania wyroku’, ‘Sanhedryn / (Wysoką) Radę – wielką radę żydowską, najwyższą lokalną władzę religijną i sądowniczą w Palestynie, złożoną z arcykapłanów, starszych ludu i uczonych w Piśmie, obradującą w Jerozolimie, liczącą 71 członków’, a także ‘sąd bądź radę niższej rangi (kolegium sądowe, trybunał), znajdujące się w każdym żydowskim mieście, aby orzekać w mniej istotnych sprawach sądowych’ (por. Popowski, 1995, s. 582; Strong, 2015, ss. 738–739).

Gr. συστροφή wskazuje na: ‘skręcenie razem, związanie razem’, ‘zebranie, zgromadzenie, zbiegowisko (osób sięjących zamęt); rozruchy’, ‘tajny związek, koalicję, spisek, zmwę’ (por. Popowski, 1995, s. 588; Strong, 2015, ss. 748–749).

W Psalterzu oba leksemy użyte są jednokrotnie: συνέδριον w Ps 26[25]:4, w kontekście mówiącym o ‘naradach poświęconych temu, co próżne’²⁵, συστροφή w Ps 64[63]:3, w którym Psalmista wspomina ‘zgraje’²⁶ złoczyńców, przed którą zasłonił go Pan’.

Prawie we wszystkich porównywanych reprezentantach cs. redakcji psalterzowych (w: S., B., N., T., C.) gr. συνέδριον przetłumaczono na сѣнѣмѣ, a jedynie w jednym (?)²⁷ (w F.) zastosowano na jego miejscu wariant сѣворѣ:

Ps 26[25]:4 – не сѣдѣ (сѣдохъ F., N., T., C.) сѣ[о, ѣ] со[ѣ]нѣмомѣ
(своромѣ F.) соѣтѣномѣ (соѣтѣнѣѣмѣ B., F., N., T., C.) [w Sr. brak fragmentu psalmu], gr. [...] μετὰ συνεδρίου ματαιότητος.

²⁵ W BT mowa o ‘ludziach fałszywych’, a w H-PST o ‘śmiertelnikach marności’ [‘im mʾəṯə (por. maʾ ‘mężczyzna, człowiek’, w: Strong, 2017, s. 671, kod hasłowy: H4962) šāw’ (= ‘pustka, próżność, daremność, marność, fałsz, bezwartościowość (postępowania)’, zob. Strong, 2017, s. 1050, kod hasłowy: H7723) ‘ze śmiertelnikami marności’].

²⁶ W BT ‘zgrai’ odpowiada ‘gromada’, a w H-PST ‘zgromadzenie’ [missôd (por. sôd w przypisie 13) mʾrē‘im (por. rā‘a ‘być złym, być niegodziwym’, w: Strong, 2017, s. 1018, kod hasłowy: H7489) ‘od zgromadzenia złoczyńców’].

²⁷ Być może takiego samego wariantu użyto też w Sr., lecz z powodu ubytku w nim odnośnego fragmentu tekstu nie da się tego stwierdzić.

Podobnie większość analizowanych tu (s)cs. psalterzy, tj. S., B., N., T., C., użyła **сѣньмѣ** dla oddania gr. συστροφή, podczas gdy dwa z nich, tj. Sr. i F., posłużyły się leksemem **развращение** (używany w znaczeniu ‘przewrotność, zło’ zazwyczaj na miejscu gr. διαστροφή²⁸) dla, jak się wydaje, silniejszego semantycznego zespolenia z dopełniającym go odimiesłowowym/odprzymiotnikowym rzeczownikiem **лжкавѣствоуѣщии/лжкавѣтъи**:

Ps 64[63]:3 – **отъ со[ъ]нѣма (развращения Sr., F.) зѣловиты(и)хъ (лжкавѣствоуѣщихъ Sr., лжкавѣтъ F., лжкавноуѣщихъ N.)**, gr. ἀπὸ συστροφῆς πονηρευομένων.

Konkluzje

Z przeprowadzonej analizy użyć odpowiedników gr. ἡ συναγωγή, τὸ συνέδριον, ἡ συστροφή w wybranych reprezentantach cs. redakcji Psalterza wynika, że redakcje te, za LXX, odróżniają συναγωγή (odnoszące się do ‘zgromadzenia – narodu wybranego oraz wszystkich narodów uznających Boga Izraela, a także niebiańskiego otoczenia Jahwe’, a poza tym do ‘zgromadzenia nieprzyjaciół/wrogów narodu wybranego i jego Boga bądź, ogólnie, ludzi występnych’) od ἐκκλησία (oznaczającego ‘wspólnotę wiernych z Bogiem, zgromadzenie wiernych, Kościół’, tj. ‘zgromadzenie o charakterze liturgicznym’ i tylko wyjątkowo (?) użytego w odniesieniu do ‘zgromadzenia ludzi zepsutych/złoczyńców’), nigdy nie stosując tego samego ekwiwalentu dla obu greckich leksemów (jedynym odpowiednikiem dla ἐκκλησία jest **црькы** i wyraz ten nie został ani razu odnotowany na miejscu συναγωγή). W redakcji archaicznej (pierwszej) i norowskiej, prawie we wszystkich kontekstach, συναγωγή oddano przez ochrydzkie (zachodniobułgarskie) **сѣньмѣ** i, w jednym kontekście, przez jego słowotwórczy wariant **сѣньмище**, odnoszony do słownictwa wschodniobułgarskiego. W redakcji mieszanej, obok **сѣньмѣ**, w równym zakresie zastosowano presławskie (wschodniobułgarskie) **сѣборъ**,

²⁸ O **развращение** zamiast **сѣньмѣ** zob. Szulc, 2000, s. 52; C. M. MacRobert określiła tę zamianę jako rezultat typowego dla redakcji „ruskiej”, niezależnego od tradycyjnego, podejścia do interpretacji tekstu (MacRobert, 1990, ss. 14–15); zastąpienie **сѣньмѣ** przez **развращение** mogło poza tym wynikać z utożsamienia dwóch podobnych zewnętrznie greckich słów, różniących się tylko przedrostkiem: συστροφή – διαστροφή, por. Szulc, 2000, s. 52, przyp. 22.

a także, jednorazowo, **сѣньмице**. Redakcja wschodniobułgarska (druga) „zarzuciła” wariant **сѣньмъ** (pozostawiając go tylko w jednym kontekście) i **сѣньмице** (całkowicie z niego rezygnując) na rzecz bardziej odpowiadającego swoim upodobaniom translatorskim przesławizmu **сѣборъ/зборъ**. W redakcjach atońskiej (trzeciej) i Cypriana powrócono do preferowanego w redakcji archaicznej **сѣньмъ**. Użyto w nich również, tak jak w pozostałych redakcyjnych reprezentantach (oprócz F.), jednorazowo **сѣньмице**. Poświadczony w T. i C., jeden raz, wariant **сѣборъ** należałoby uznać za pozostałość po dokonanej w redakcji wschodniobułgarskiej korekcie tłumaczenia.

Przez **сѣньмъ** w większości porównywanych psalterzy (w S., B., N., T., C.) przetłumaczono również gr. συνέδριον i συστροφή, poświadczone w negatywnych semantycznie zestawieniach (‘narady poświęcone temu, co próżne’ i ‘zgraja złoczyńców’). W redakcji wschodniobułgarskiej na miejscu συνέδριον zastosowano preferowany tu **сѣборъ**. W tej samej redakcji i w redakcji mieszanej συστροφή oddano, zapewne dla uzyskania większej wyrazistości tłumaczenia, przez **развращение**.

Lista skrótów

- BT – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (Stachowiak & Romaniuk, 1980).
H-PST – *Hebrajsko-polski Stary Testament* (Kuśmirek, 2009).
JPII/BXVI – *Jan Paweł II, Benedykt XVI rozważają Psalmy i Apokalipsę św. Jana*, 2006.

Psalterzowe teksty porównawcze

- B. – Болонски псалтир (Дуйчев, 1968).
C. – Psalterz metropolity Cypriana, XV w. [w zestawieniu wariantów lekcji z wyd.: Чешко i in., 1989].
F. – Ruski psalterz rękopiśmienny, XIII w. (b.d.).
LXX – Psalterz grecki [w wyd.: Rahlfs, 2006].
N. – Psalterz norowski (Чешко i in., 1989).
S. – Psalterz synajski (Северьянов, 1954 [Ps 1–137]; Mareš, 1997 [Ps 138–151]).
Sr. – Psalterz serbski (Altbauer, 1979 [Ps 37:7–151]; Tarnanidis, 1988 [Ps 1–7:6, 17:28–20:10, 24:2–27]).
T. – Psalterz Tomicza (Джурова, 1990).

Bibliografia

- Alexander, D., & Alexander, P. (Red.). (1997). *Przewodnik po Biblii* (T. Mieszkowski, Tłum.). Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Flis, J. (1996). *Konkordancja biblijna do Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu Biblii Tysiąclecia*. Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Jan Paweł II, Benedykt XVI rozważają *Psalm*y i *Apokalipsę* św. Jana [JPiI/BXVI]. (2006). Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Jurewicz, O. (2000–2001). *Słownik grecko-polski* (T. 1–2). Wydawnictwo Szkolne PWN.
- Kata Biblon: Wiki lexicon of the Greek New Testament. (b.d.). <http://lexicon.katabiblon.com/index.php?search=80>
- Koehler, L., Baumgartner, W., & Stamm, J. J. (2008). *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu* (K. Madaj i in., Tłum.; T. 1–2). Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Kurz, J., Mareš, F. V., & Hauptová, Z. (Red.). (1958–1997). *Slovník jazyka staroslověnského* (Cz. 1–52). Nakladatelství Akademie věd České republiky.
- Kuśmirek, A. (2009). *Hebrajsko-polski Stary Testament: Pisma: Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem słów hebrajskich i aramejskich* [H-PST]. Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- MacRobert, C. M. (1990). The Greek textological basis of the early redactions of the Church Slavonic Psalter. *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, 1990(14(2)), 7–15.
- MacRobert, C. M. (1993). Translation is interpretation: Lexical variation in the translation of the Psalter from Greek into Church Slavonic up to the 15th century. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 53(2), 254–284.
- MacRobert, C. M. (1998). The textual tradition of the Church Slavonic Psalter up to the fifteenth century. W J. Krašovec (Red.), *Interpretation of the Bible* (ss. 921–942). Sheffield Academic Press.
- MacRobert, C. M. (2005). On the problem of identifying a „Preslav Redaction” of the Psalter. W M. Dimitrova, P. Petkov, & I. Hristova (Red.), *Acta palaeoslavica* (T. 2, ss. 39–46). Heron Press.
- Popowski, R. (1995). *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*. Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Popowski, R. (2014). *Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*. Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Popowski, R. (2017). *Biblia Pierwszego Kościoła*. Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Rahlfs, A. (Red.). (2006). *Septuaginta: Id est Vetus Testamentum graece iuxta 70 interpretes: Editio altera, quam recognovit et emendavit Robert Hanhard: Duo volumina in uno*. Deutsche Bibelgesellschaft. <https://pl.scribd.com/document/355377280/SEPTUAGINTA-SBL-pdf>
- Ryken, L., Wilhoit, J. C., & Longman, T. (1998). *Słownik symboliki biblijnej: Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym* (Z. Kościuk, Tłum.). Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.

- Skok, P. (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (T. 1–3). Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. <https://archive.org/details/EtimologijskiRjecnikHrvatskogaIliSrpskogaJezika>
- Stachowiak, L., & Romaniuk, K. (Red.). (1980). *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu: W przekładzie z języków oryginalnych* [BT]. Wydawnictwo Pallottinum.
- Strong, J. (2015). *Grecko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów greckich i kodami Popowskiego* (A. Czwojdrak, Tłum.). Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Strong, J. (2017). *Hebrajsko-polski i aramejsko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów hebrajskich i aramejskich oraz kodami Baumgartnera* (A. Czwojdrak, Tłum.). Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Szulc, A. (2000). *Leksykalne i słotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku: Część 1. Zróżnicowanie leksykalne*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Szulc, A. (2001). *Leksykalne i słotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku: Część 2. Zróżnicowanie słotwórcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szulc, A. (2013). Odzwierciedlenie cyrylometodejskiego wzorca przekładowego w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. *Studia Wschodniosłowiańskie*, 2013(13), 143–155. <https://doi.org/10.15290/sw.2013.13.12>
- Szulc, A. (2014). *Nebo – nebesa* w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. W M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, & A. Moroz (Red.), *Leksyka języków słowiańskich w badaniach synchronicznych i diachronicznych* (ss. 277–295). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szulc, A. (2018a). O odpowiednikach gr. ὁ ναός, ἡ ἐκκλησία, τὸ ἅγιασμα, τὸ ἁγιαστήριον, ἡ ἁγιωσύνη w psalterzowych redakcjach cerkiewnosłowiańskich. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 53, 288–309. <https://doi.org/10.11649/sfps.2018.018>
- Szulc, A. (2018b). O tłumaczeniach greckich σκήνωμα, σκηνή i innych odzwierciedlonych w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. *Slavia Meridionalis*, 18, 1–23. <https://doi.org/10.11649/sm.1610>
- Thomson, F. (1998). The Slavonic translation of the Old Testament. W J. Krašovec (Red.), *Interpretation of the Bible* (ss. 605–920). Sheffield Academic Press.
- Георгиев, В., Дуриданов, И., Рачева, М., & Тодоров, Т. (Red.). (1971–2017). *Български етимологичен речник* (Т. 1–8). Академично Издателство „Проф. Марин Дринов”.
- Гильтебрандт, П. (1993). *Справочный и объяснительный словарь к Псалтири*. Verlag Otto Sagner. (Oryginalna praca opublikowana 1898).
- Дьяченко, Г. (1998). *Полный церковно-славянский словарь* (Т. 1–2). Издательский Отдел Московского Патриархата; Терра-Книжный Клуб. (Oryginalna praca opublikowana 1900).
- Иванова-Мирчева, Д. (1977). К вопросу о характеристике болгарских переводческих школ от IX–X до XIV века. *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, 1977(1(1)), 37–48. <https://doi.org/10.3109/15563657708987958>

- Иванова-Мирчева, Д. (Red.). (1999–2009). *Старобългарски речник* (Т. 1–2). Издателство „Валентин Траянов”.
- Карачорова, И. (1985). Редакции древнеболгарского текста Псалтыри по языковым данным. [W Е. Коцева, И. Карачорова, & А. Атанасов, Некоторые особенности славянских псалтырей на материале XI–XVI вв.]. *Полата књигописна, 14–15*, 26–38.
- Погорелов, В. (1901). *Псалтыри: С приложением статьи: „О редакциях славянского перевода Псалтыри” и четырех фототипических таблиц*. Синодальная типография.
- Фасмер, М. (1987). *Этимологический словарь русского языка* (О. Н. Трубачев, Тлм.; Т. 1–4). <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=morpho%5Cvasmer%5Cvasmer&morpho=1&root=%2Fusr%2Flocal%2Fshare%2Fstarling%2Fmorpho>
- Цейтлин, Р., Вечерка, Р., & Благова, Э. (Red.). (1994). *Старославянский словарь: По рукописям X–XI веков. Русский язык*.
- Чешко, Е. (1981). Второе южнославянское влияние в редакции псалтырного текста на Руси (XIV–XV вв.). *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, 1981(5(4)), 79–85.
- Чешко, Е. (1982). Об афонской редакции славянского перевода Псалтыри в ее отношении к другим редакциям. W Е. Демина, Д. Иванова-Мирчева, А. Минчева, & Е. Чешко (Red.), *Язык и письменность среднеболгарского периода* (ss. 60–93). Издательство „Наука”.
- Чешко, Е. (1988). Кирилло-мефодиевский перевод Псалтыри и среднеболгарские правленные редакции: Структура слова и реляционные элементы. *Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia*, 1988(1), 217–230.

Psalterzowe teksty porównawcze

- Altbauer, M. (1979). *Der älteste serbische Psalter*. Böhlau Verlag.
- Mareš, F. V. (Red.). (1997). *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*. Verl. der Österreichischen Akad. der Wissenschaften.
- [Psalterz metropolity Cypriana, XV w.]. (1989). W Е. Чешко, И. Бунина, В. Дыбо, О. Князевская, & Л. Науменко, *Норовская псалтырь: Среднеболгарская рукопись XIV века* (Cz. 1–2). Издательство Болгарской академии наук.
- [Ruski psalterz rękopiśmienny]. (b.d.). Российская национальная библиотека (Sygnatura F.п.I.1).
- Tarnanidis, I. (1988). *The Slavonic manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Hellenic Association for Slavic Studies.
- Джурова, А. (1990). *Томичов псалтир* (Т. 1–2). Университетско издателство „Климент Охридски”.
- Дуйчев, И. (1968). *Болонски псалтир: Български книжовен паметник от XIII век*. Издателство на Българската академия на науките.

Северьянов, С. (1954). *Синайская псалтырь: Глаголический памятник XI века*. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. (Oryginalna praca opublikowana 1922).

Bibliography (Transliteration)

- Alexander, D., & Alexander, P. (Eds.). (1997). *Przewodnik po Biblii* (T. Mieszkowski, Trans.). Oficyna Wydawnicza "Vocatio".
- Cheshko, E. (1981). Vtoroe iuzhnoslavianskoe vliianie v redaktsii psaltyrnogo teksta na Rusi (XIV–XV vv.). *Palaeobulgarica / Starobŭlgaristika*, 1981(5(4)), 79–85.
- Cheshko, E. (1982). Ob afonsoi redaktsii slavianskogo perevoda Psaltyri v ee otnoshenii k drugim redaktsiiam. In E. Demina, D. Ivanova-Mircheva, A. Mincheva, & E. Cheshko (Eds.), *IAzyk i pis'mennost' srednebolgarskogo perioda* (pp. 60–93). Izdatel'stvo "Nauka".
- Cheshko, E. (1988). Kirillo-mefodievskii perevod Psaltyri i srednebolgarskie pravlenye redaktsii: Struktura slova i reliatsionnye elementy. *Studia Slavico-Byzantina et Mediaevalia Europensia*, 1988(1), 217–230.
- D'iachenko, G. (1998). *Polnyi tserkovno-slavianskii slovar'* (Vols. 1–2). Izdatel'skii Otdel Moskovskogo Patriarkhata; Terra–Knizhnyi Klub. (Original work published 1900).
- Fasmer, M. (1987). *Ėtimologicheskii slovar' russkogo iazyka* (O. N. Trubachev, Trans.; Vols. 1–4). <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=morpho%5Cvasmer%5Cvasmer&morpho=1&root=%2Fusr%2Flocal%2Fshare%2Fstarling%2Fmorpho>
- Flis, J. (1996). *Konkordancja biblijna do Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu Biblii Tysiąclecia*. Oficyna Wydawnicza "Vocatio".
- Georgiev, V., Duridanov, I., Racheva, M., & Todorov, T. (Eds.). (1971–2017). *Bŭlgarski etimologichen rechnik* (Vols. 1–8). Akademichno Izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Gil'tebrandt, P. (1993). *Spravochnyi i ob"iasnitel'nyi slovar' k Psaltiri*. Verlag Otto Sagner. (Original work published 1898).
- Ivanova-Mircheva, D. (1977). K voprosu o kharakteristike bolgarskikh perevodcheskikh shkol ot IX–X do XIV veka. *Palaeobulgarica / Starobŭlgaristika*, 1977(1(1)), 37–48. <https://doi.org/10.3109/15563657708987958>
- Ivanova-Mircheva, D. (Ed.). (1999–2009). *Starobŭlgarski rechnik* (Vols. 1–2). Izdatelstvo "Valentin Traianov".
- Jan Paweł II, Benedykt XVI rozważają *Psalmy i Apokalipsę św. Jana* [JP II/BXVI]. (2006). Oficyna Wydawnicza "Vocatio".
- Jurewicz, O. (2000–2001). *Słownik grecko-polski* (Vols. 1–2). Wydawnictwo Szkolne PWN.
- Karachorova, I. (1985). Redaktsii drevnebolgarskogo teksta Psaltyri po iazykovym dannym. [In E. Kotseva, I. Karachorova, & A. Atanasov, *Nekotorye osobennosti slavianskikh psaltyrei na materiale XI–XVI vv.*]. *Polata k'nigopis'naia*, 14–15, 26–38.

- Kata Biblon: Wiki lexicon of the Greek New Testament. (n.d.). <http://lexicon.katabiblon.com/index.php?search=80>
- Koehler, L., Baumgartner, W., & Stamm, J. J. (2008). *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu* (K. Madaj et al., Trans.; Vols. 1–2). Oficyna Wydawnicza “Vocatio”.
- Kurz, J., Mareš, F. V., & Hauptová, Z. (Eds.). (1958–1997). *Slovník jazyka staroslověnského* (Pt. 1–52). Nakladatelství Akademie věd České republiky.
- Kuśmirek, A. (2009). *Hebrajsko-polski Stary Testament: Pisma: Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi, transliteracją i indeksem słów hebrajskich i aramejskich* [H-PST]. Oficyna Wydawnicza “Vocatio”.
- MacRobert, C. M. (1990). The Greek textological basis of the early redactions of the Church Slavonic Psalter. *Palaeobulgarica / Starobŭlgaristika*, 1990(14(2)), 7–15.
- MacRobert, C. M. (1993). Translation is interpretation: Lexical variation in the translation of the Psalter from Greek into Church Slavonic up to the 15th century. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 53(2), 254–284.
- MacRobert, C. M. (1998). The textual tradition of the Church Slavonic Psalter up to the fifteenth century. In J. Krašovec (Ed.), *Interpretation of the Bible* (pp. 921–942). Sheffield Academic Press.
- MacRobert, C. M. (2005). On the problem of identifying a “Preslav Redaction” of the Psalter. In M. Dimitrova, P. Petkov, & I. Hristova (Eds.), *Acta palaeoslavica* (Vol. 2, pp. 39–46). Heron Press.
- Pogorelov, V. (1901). *Psaltyri: S priloženiem stat’i “O redaktsiiakh slavianskogo perevoda Psaltyri” i chetyrehk fototipicheskikh tablits*. Sinodal’naia tipografiia.
- Popowski, R. (1995). *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*. Oficyna Wydawnicza “Vocatio”.
- Popowski, R. (2014). *Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*. Oficyna Wydawnicza “Vocatio”.
- Popowski, R. (2017). *Biblia Pierwszego Kościoła*. Oficyna Wydawnicza “Vocatio”.
- Rahlfs, A. (Ed.). (2006). *Septuaginta: Id est Vetus Testamentum graece iuxta 70 interpretes: Editio altera, quam recognovit et emendavit Robert Hanhard: Duo volumina in uno*. Deutsche Bibelgesellschaft. <https://pl.scribd.com/document/355377280/SEPTUAGINTA-SBL-pdf>
- Ryken, L., Wilhoit, J. C., & Longman, T. (1998). *Słownik symboliki biblijnej: Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym* (Z. Kościuk, Trans.). Oficyna Wydawnicza “Vocatio”.
- Skok, P. (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Vols. 1–3). Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. <https://archive.org/details/EtimologijskiRjecnikHrvatskogaIliSrpskogaJezika>
- Stachowiak, L., & Romaniuk, K. (Eds.). (1980). *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu: W przekładzie z języków oryginalnych* [BT]. Wydawnictwo Pallottinum.
- Strong, J. (2015). *Grecko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów greckich i kodami Popowskiego* (A. Czwojdrak, Trans.). Oficyna Wydawnicza “Vocatio”.

- Strong, J. (2017). *Hebrajsko-polski i aramejsko-polski słownik Stronga z lokalizacją słów hebrajskich i aramejskich oraz kodami Baumgartnera* (A. Czwojdrak, Trans.). Oficyna Wydawnicza "Vocatio".
- Szulc, A. (2000). *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku: Część 1. Zróżnicowanie leksykalne*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Szulc, A. (2001). *Leksykalne i słowotwórcze zróżnicowanie cerkiewnosłowiańskich psalterzy redakcji ruskiej z XI–XIX wieku: Część 2. Zróżnicowanie słowotwórcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szulc, A. (2013). Odzwierciedlenie cyrylometodejskiego wzorca przekładowego w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. *Studia Wschodniosłowiańskie*, 2013(13), 143–155. <https://doi.org/10.15290/sw.2013.13.12>
- Szulc, A. (2014). *Nebo – nebesa* w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. In M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, & A. Moroz (Eds.), *Leksyka języków słowiańskich w badaniach synchronicznych i diachronicznych* (pp. 277–295). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szulc, A. (2018a). O odpowiednikach gr. *ho naos*, *hē ekklēsia*, *to hagiasma*, *to hagiastērion*, *hē hagiōsynē* w psalterzowych redakcjach cerkiewnosłowiańskich. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 53, 288–309. <https://doi.org/10.11649/sfps.2018.018>
- Szulc, A. (2018b). O tłumaczeniach greckich *skēnōma*, *skēnē* i innych odzwierciedlonych w cerkiewnosłowiańskich redakcjach Księgi Psalmów. *Slavia Meridionalis*, 18, 1–23. <https://doi.org/10.11649/sm.1610>
- Thomson, F. (1998). The Slavonic translation of the Old Testament. In J. Krašovec (Ed.), *Interpretation of the Bible* (pp. 605–920). Sheffield Academic Press.
- TSeitlin, R., Večerka, R., & Blagova, Ė. (Eds.). (1994). *Staroslavianskii slovar': Po rukopisiam X–XI vekov*. Russkii iazyk.

List of Contrasted Psalters

- Altbauer, M. (1979). *Der älteste serbische Psalter*. Böhlau Verlag.
- Dučhev, I. (1968). *Bolonski psaltir: Bŭlgarski knizhoven pametnik ot XIII vek*. Izdatelstvo na Bŭlgarskata akademiia na naukite.
- Dzhurova, A. (1990). *Tomichov psaltir* (Vols. 1–2). Universitetsko izdatelstvo "Kliment Okhridski".
- Mareš, F. V. (Ed.). (1997). *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*. Verl. der Österreichischen Akad. der Wissenschaften.
- [Psalterz metropolity Cypriana, XV w.]. (1989). In E. Cheshko, I. Bunina, V. Dybo, O. Kniazevskaia, & L. Naumenko, *Norovskaia psaltyr': Srednebolgarskaia rukopis' XIV veka* (Pt. 1–2). Izdatel'stvo Bolgarskoĭ akademii nauk.
- [Ruski psalterz rękopiśmienny]. (n.d.). Rossiiskaia natsional'naia biblioteka (Reference no. F.p.I.1).

Sever'ianov, S. (1954). *Sinaïškaia psaltyr': Glagolicheskii pamiatnik XI veka*. Akademische Druck-U. Verlagsanstalt. (Original work published 1922).

Tarnanidis, I. (1988). *The Slavonic manuscripts discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Hellenic Association for Slavic Studies.

Further Observations on the Lexical Variety of Church Slavonic Psalter Redactions: Equivalents of the Greek ἡ συναγωγή, τό συνέδριον and ἡ συστροφή

Summary

This article offers a comparative analysis of (Old) Church Slavonic equivalents of the Greek ἡ συναγωγή (with reference to the semantically concurrent ἡ ἐκκλησία), τό συνέδριον and ἡ συστροφή in successive redactions of the Book of Psalms. The study presents a comparison of the use of these equivalents in quantitative and qualitative terms, taking into account the similarities as well as differences in their uses. It also examines their Hebrew-Greek context in the source texts. The analysis includes illustrative examples of the issues in focus.

O leksykalnej wariantywności cerkiewnosłowiańskich redakcji psalterzowych ciąg dalszy. Tłumaczenia gr. ἡ συναγωγή, τό συνέδριον i ἡ συστροφή

Streszczenie

W artykule przeprowadza się analizę porównawczą użyć (staro-)cerkiewnosłowiańskich ekwiwalentów greckich ἡ συναγωγή (w nawiązaniu do semantycznie zbieżnego ἡ ἐκκλησία), τό συνέδριον i ἡ συστροφή w reprezentantach sukcesywnych cerkiewnosłowiańskich redakcji Księgi Psalmów. Zestawień

dokonuje się pod kątem ilościowym i jakościowym (z uwzględnieniem zarówno różnic, jak i podobieństw). Zwraca się uwagę na ich źródłowy kontekst hebrajsko-grecki. Rozważania uzupełnia się materiałem ilustracyjnym.

Keywords: Greek pattern; Hebrew-Greek context of the source text; Church Slavonic redactions of the Book of Psalms; (Old) Church Slavonic semantic equivalent; lexical variant; comparative quantitative and qualitative analysis

Słowa kluczowe: wzorzec grecki; źródłowy kontekst hebrajsko-grecki; cerkiewnosłowiańskie redakcje Księgi Psalmów; (staro-)cerkiewnosłowiański odpowiednik semantyczny; wariant leksykalny; porównawcza analiza ilościowa i jakościowa

Arleta Szulc, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Toruń, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1613-2895>

Correspondence: letty@umk.pl

The preparation of this article was self-financed by the author.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2019-05-11; Accepted: 2021-02-02; Published: 2021-11-16